

RECENSIONER

Gunnar Svensson, *Wittgenstein om kunskap och visshet*, Thales 1992

Ludwig Wittgenstein är en av vårt sekels mest ryktbara filosofer. Han är också, åtminstone enligt min åsikt, en av de mest svårtillgängliga. Hans stil är aforistisk, otydlig, pretentiös och tyngd av ett bedövande djupsinne. Detta tycks visserligen attrahera många läsare, men själv måste jag erkänna att jag att finner Wittgensteins skrifter outhärdligt tråkiga. Det gör att jag, av just detta skäl, endast har läst en liten bråkdel av dem. Jag har många gånger börjat läsa, med goda försatser, men oftast klarar jag bara av några sidor, innan mina tankar oemotståndligt börjar syssla med frågan om detta verkligen är värt besväret, om inte livet är för kort för att slösas bort på detta sätt.

Det är kanske synd. Jag går kanske miste om något. Flera framstående filosofer har ju funnit Wittgenstein mycket intressant och stimulerande. Det har också skrivits intressanta böcker och artiklar om Wittgensteins filosofi. Det bästa exemplet på detta som jag känner till är Saul Kripkes bok *Wittgenstein on rules and private language* (Oxford 1982). Nyligen har även

utgivits en svensk monografi i samma genre, nämligen *Wittgenstein om kunskap och visshet*, skriven av Gunnar Svensson, docent i teoretisk filosofi vid Stockholms universitet.

Svensson försöker i sin bok visa att Wittgenstein i sina sista manuskript (från 1949–51) utvecklade en vederläggning av skepticismen. ”Det är inte bara så att Wittgenstein på varierande sätt försöker visa att en skeptisk hållning är ohållbar, eller att vi i praktiken är tvungna att omfatta vissa åsikter. Inte heller är det så att han nöjer sig med att försöka visa att skeptiska tvivel saknar mening. Han försöker därutöver visa att vi av logiska skäl är tvungna att med objektiv visshet omfatta vissa påståenden” (s 16). Och Svensson tycks anse att Wittgenstein har lyckats. ”Vad jag med Wittgensteins hjälp försöker visa är ... att man på ett tillfredsställande sätt borde kunna bemöta den skeptiska utmaningen” (s 17–8).

”Skepticism” kan betyda olika saker. Hos Svensson tycks termen, åtminstone ibland, syfta antingen på tesen att vi aldrig vet något, eller på tesen att det är möjligt att vi aldrig vet något (jfr s 54). Visserligen talar han också om ”skeptikerns ståndpunkt”, att vi möjligen alltid

missbrukar uttrycket "Jag vet att p" (s 54) – vilket ju tycks vara en helt annan, och betydligt egendomligare tes – men jag har svårt att tro att någon har varit, eller ens trott sig vara, "skeptiker" i denna mening, och jag tänker därför bortse från den. Andra betydelser av "skepticism" skall jag beröra senare.

1. Rättfärdigande och situationsberoende

Hur ser då, enligt Svensson, Wittgensteins argument mot skepticismen ut? Jag är inte säker på att jag helt har förstått det, men ett resonemang tycks se ut ungefär så här. Om vi om en person påstår att han vet att p, så påstår vi därmed att p är sann, samt att personen har tillräckliga grunder för att i den aktuella situationen rättfärdiga att p är sann. Men de grunder som krävs är olika i olika situationer. Även om vi i vissa situationer (t ex i filosofiska sammanhang) aldrig har tillräckligt goda grunder för att veta, så har vi ändå i många vardagliga och vetenskapliga situationer fullt tillräckliga grunder. Därför har vi ofta kunskap i dessa senare situationer. Alltså är skepticismen felaktig (jfr s 44–61).

Detta är inte helt övertygande. Varför skall vi gå med på den avgörande premissen att de grunder för rättfärdigande som krävs är olika i olika situationer? Jag tror att Svensson, och möjligen också Wittgenstein, här blandar ihop två saker som bör hållas i sär. I själva verket

gör Svensson själv den distinktion jag har i tankarna när han skiljer mellan vad han kallar "påstående" och "utsagor" (s 198–9). Ett *påstående* är ett yttrande av ett visst slag, nämligen en språkhandling (talakt) i vilken en bestämd person påstår att ett visst förhållande råder. Ett påstående kan t ex bestå i att en person i en viss situation påstår att avståndet till solen är 150 miljoner kilometer (jfr s 53). En *utsaga* är däremot det som utsägs i ett påstående, t ex just det att avståndet till solen är 150 miljoner kilometer.

Det verkar mycket rimligt att de grunder som krävs för att rättfärdiga ett påstående är beroende av den situation i vilken påståendet (påståendehandlingen) görs. En skolelev som besvarar lärarens fråga om avståndet till solen behöver andra, och mindre vetenskapliga, grunder för sitt svar än en astronom som skriver en lärobok i ämnet (jfr s 53). Däremot tycks utsagan vara densamma i de bägge situationerna. Det som utsägs är detsamma, nämligen att avståndet till solen är 150 miljoner kilometer. Och av att det som rättfärdigar den enes handling inte räcker för att rättfärdiga den andres handling följer inte att det som rättfärdigar den gemensamma utsagens sanning varierar från den ena situationen till den andra.

Svensson skriver exempelvis: "Vad som i praktiken krävs för att rättfärdiga ett påstående varierar nämligen med situationen" (s 52), och "rättfärdigandet av påståenden

är situationsberoende” (s 54). Det verkar okontroversiellt. Men sedan glider han, utan närmare motive-ring, över till uttalanden i följande stil: ”Det är alltså i sista hand språkspelet som bestämmer vilka grunder som i en bestämd situation räknas som tillräckliga för att rättfärdiga att en bestämd utsaga är sann” (s 55), och ”Om situationsbe-roendet inte uppmärksammas, ligger därför skepticismen nära till hands. Vad vi menar med att visa att något är sant *är* emellertid enligt Wittgenstein situationsberoende” (s 58). Det senare följer, såvitt jag kan se, inte av det förra.

Finns det då något skäl att tro även på det senare, nämligen att det som krävs för att rättfärdiga en ut-saga (eller med andra ord: utsagans sanning – eller med Svenssons ord: att utsagan är sann) varierar med situationen? Jag kan inte se att Svensson ger några sådana skäl, eller att de citat han anför från Wittgenstein utgör något stöd för detta.

Det rättfärdigande det här är fråga om skall ju vara kunskapsteo-retiskt, snarare än t ex moraliskt eller estetiskt. Vad kan det innebära? Kanske kan man säga att en person har grunder som (kunskaps-teoretiskt) rättfärdigar en utsaga – eller bättre uttryckt: ”har belägg för en utsaga” – om utsagan deduktivt eller induktivt kan härledas från andra utsagor som personen har be-lägg för, eller om personen minns, ser, hör, eller med hjälp av andra

sinnesorgan eller introspektion kän-ner, att utsagan är sann. Om inne-börden av detta skall kunna variera från situation till situation, så måste det såvitt jag förstår bero på att vad som induktivt kan härledas från en uppsättning premisser varierar från situation till situation. (Deduktiva relationer varierar inte på detta sätt; inte heller innebörden av att se, höra, minnas, etc.) Men detta verkar helt gripet ur luften. Inga argument ges för det, och såvitt jag vet finns det inte heller några argument för det i litteraturen om induktion. Där-emot finns det ju en form av skepti-cism, som särskilt förknippas med Hume och Popper, som går ut på att inga som helst induktiva slutled-ningar är giltiga. Om denna form av skepticism är riktig, så kan det inte vara sant att rättfärdigandet av utsagors sanning är situations-beroende. Såvitt jag kan se har varken Wittgenstein eller Svensson vederlagt den skepticism som gäller induktionens giltighet. Och denna form av skepticism är fullt förenlig med att det som krävs för att rätt-färdiga *påståenden* – alltså en viss sorts handlingar – är situations-beroende. Följaktligen är det Svensson-Wittgensteinska resone-manget inte övertygande.

2. Kunskap och visshet

Kan man veta något utan att vara säker? Kan man med andra ord veta att p är sann, utan att man är säker på att p är sann? Enligt vanligt språkbruk kan man väl det, och det

anser nog också Wittgenstein. Men Svensson säger på ett ställe:

Enligt Wittgenstein kan jag inte på ett meningsfullt sätt uppriktigt säga: "Jag vet att p, men jag är inte säker på att p", och det visar, att jag inte kan veta att p utan att vara säker på att utsagan att p är sann (s 64–5).

Men detta stämmer knappast. Slutsatsen följer inte. Förmodligen är det dock bara fråga om en felskrivning. Ty Svensson påpekar själv lite tidigare (s 62), att en person kan ha tillräckliga grunder för att p är sann, utan att vara medveten om grunderna är tillräckliga. Under sådana förhållanden kan personen veta att p, utan att vara säker på att p (och utan att själv tro att han eller hon vet att p).

I själva verket visar det sig också så småningom att det är en viss typ av säkerhet, nämligen *objektiv visshet*, snarare än kunskap, som är central för Wittgenstein och Svensson. Objektiv visshet föreligger i de fall där man av objektiva – logiska eller begreppsliga – skäl inte kan tvivla eller ifrågasätta (jfr s 69–70, 96). Kunskap kan man, enligt Wittgenstein och Svensson, däremot bara ha i de fall där tvivel är möjligt. Objektiv visshet är alltså oförenlig, inte bara med tvivel, utan också med kunskap (s 70). Detta motiveras med att objektiv visshet, till skillnad från kunskap, inte behöver rättfärdigas av några

grunder. Att ange tillräckliga grunder för ett påstående är att visa att inget misstag har blivit begånget, men sådana grunder kan enligt Svensson inte anföras i de fall där inga misstag *kan* begås.

Detta låter en aning knappologiskt. Det är inte lätt att inse varför inte objektiv visshet lika gärna kunde betraktas som en sorts kunskap. Och grunder för objektiv visshet kunde väl bestå i olika sorters belägg för att tvivel och ifrågasättande verkligen är omöjligt. Själv uppfattar jag visserligen detta som en närmast terminologisk detalj, men Svensson (och Wittgenstein?) tycks ta allvarigare på saken.

Hur som helst, en form av skepticisism, som hittills inte har berörts, gäller just objektiv visshet. Här är det alltså inte fråga om att vi kanske saknar tillräckliga grunder för att rättfärdiga våra påståenden. Sådana grunder har vi ofta, enligt de epistemiska normer som ingår i våra språkspel. Men en skeptiker kan ifrågasätta just dessa normer.

Skeptikerns tvivel gäller de epistemiska normerna själva. Vad skeptikern ifrågasätter är om de grunder, som *faktiskt* enligt språkspelen räknas som tillräckliga för att rättfärdiga ett påstående, *bör* räknas som sådana. Ett sådant tvivel kan endast stillas genom att på något sätt rättfärdiga de epistemiska normerna själva. [...]

[...] Den speciella form av tvivel som vi kallat "skeptiskt tvivel" stillas dock enligt Wittgensteins undersökning inte av kunskap utan av objektiv visshet, och objektiv visshet är *inte* en form av kunskap (s 94–5).

Tanken tycks alltså vara den, att man kan vederlägga skepticismen genom att hitta något som inte kan ifrågasättas, och som i sin tur rättfärdigar de normer som anger vilka grunder som i olika situationer rättfärdigar påståenden (observera: inte utsagors sanning).

Men i resten av Svenssons bok tycks det ändå inte vara fråga om att rättfärdiga epistemiska normer. Epistemiska normer omnämns i ett kort kapitel på sidorna 71–79, men för övrigt nästan inte alls. De sista hundra sidorna i boken handlar nästan uteslutande om våra möjligheter att uppnå objektiv visshet, och såvitt jag kan se sägs ingenting om hur denna objektiva visshet eventuellt skulle kunna rättfärdiga epistemiska normer. I själva verket är det kanske också så, att den skepticism som Wittgenstein och Svensson vill vederlägga varken handlar om kunskap eller epistemiska normer. Svensson skriver:

Klart är dock av vår studie, att Wittgenstein i sina sista manuskript på ett ingående sätt bemöter *den* skeptiker som anser, att vi inte har uppnått eller inte kan uppnå någon objektiv visshet, dvs den form

av skepticism som epistemologen traditionellt försökt bemöta (s 167).

Denna skepticism tycks alltså vara fullt förenlig med att vi har goda grunder för våra uppfattningar, att vi faktiskt vet väldigt mycket, och att vi till och med kan rättfärdiga våra "epistemiska normer". Såvitt jag kan se är den därmed inte särskilt oroande. Gör det så mycket om vi inte kan uppnå "objektiv visshet"?

3. Objektiv visshet

Objektiv visshet föreligger alltså i de fall där tvivel eller ifrågasättande är uteslutet av logiska eller begreppsliga skäl. Om vad kan vi då, enligt Wittgenstein och/eller Svensson, uppnå objektiv visshet? Den frågan är inte så lätt att besvara, inte ens sedan man läst Svenssons bok. Flera exempel ges dock. Hit hör t ex satser som "Det finns fysiska objekt", "Det finns färger" och "Det finns tal" (s 124), men också sådant som yttrandet "Detta är en hand" i en situation då talaren håller upp sin hand (s 110–11). Dessutom räknar Svensson antagligen med att vi kan uppnå objektiv visshet om s k analytiska satser av typen "Alla ungar är ogifta" och om logiskt sanna satser som t ex "Alla ogifta män är ogifta" (jfr s 91). Men en central tes är troligen att objektiv visshet kan uppnås även om syntetiska satser, när de yttras i vissa situationer.

Faktum är att Svensson tycks mena att objektiv visshet kan uppnås om det som brukar kallas "observationspåståenden". Han säger visserligen aldrig detta uttryckligen, men hans resonemang tyder på det. Låt oss se lite närmare på exemplet där en person håller upp sin hand och säger "Detta är en hand" (exemplet kommer från G E Moore, och det diskuteras tydligen flitigt av Wittgenstein). Enligt Svensson kan detta svårligen uppfattas som ett empiriskt påstående (s 110). Det låter konstigt, men det beror på att Svensson vill kalla ett yttrande för ett "empiriskt påstående" om och endast om det "har rollen av en empirisk hypotes vars sanningsvärde kan uppfattas som problematiskt" (s 114). Men i denna situation uttrycker yttrandet inte en sådan hypotes. Här finns inget rum för empiriskt ifrågasättande. Möjligen kunde man då i stället uppfatta yttrandet som ett "grammatiskt yttrande", liktydigt med "Med 'hand' avses föremål av detta slag" (s 110). En sådan tolkning kan vara rimlig om åhöraren inte till fullo behärskar språket. Men inte ens med denna tolkning kan yttrandet ifrågasättas (s 111, 119–20). Konklusionen tycks bli att yttrandet inte alls kan ifrågasättas, och att vi alltså kan omfatta det med objektiv visshet.

Det som här sägs om yttrandet av satsen "Detta är en hand" kunde såvitt jag förstår lika gärna sägas om yttranden av satser som "Detta

är en hund" (när talaren håller upp en hund till beskådande), "Denna hund är svart" (när han håller upp en svart hund), "Detta är svart" (när han pekar på något som är svart), "Det är kallt" (när det är kallt), etc. Alltså, kort sagt, ifråga om många, kanske alla, observationspåståenden. Så långt tycks med andra ord Wittgenstein och Svensson vara fullfjädrade empirister.

Men så enkelt är det inte. Ty en klassisk empirist skulle dels säga att "observationspåståenden" av detta slag är empiriska påståenden, vilket Svensson alltså förnekar, men framför allt skulle han eller hon också hävda att vi kan veta att de är sanna. Även detta förnekar Svensson. Dels med motiveringen att objektiv visshet utesluter kunskap. Och dels med motiveringen att yttranden av detta slag överhuvud taget inte är några påståenden som kan vara sanna eller falska. De är normativa snarare än deskriptiva, och därför kan de varken vara sanna eller falska (se t ex s 120, 122, 124, 125, 141, 148, 177).

I mina ögon ter sig detta mycket egendomligt. Om jag en svinkall vinterdag säger till min granne "Det är kallt", så uppfattar jag min utsaga som deskriptiv och sann, och det tror jag att min granne också gör. Vi skulle inte ändra uppfattning på denna punkt om vi inte fick tillgång till mycket goda argument för detta, och jag måste erkänna att jag inte kan hitta några sådana argument hos Svensson.

Jag skrev nyss att Svenssons konklusion rörande yttrandet av satsen "Detta är en hand" tycks vara att vi kan "omfatta det med objektiv visshet". Formuleringen är min och den låter rätt klumpig och kanske konstig, men den står också för något som väl faktiskt är konstigt – givet att yttrandet alltså är normativt och varken sant eller falskt – nämligen: vad kan det egentligen innebära att något sådant är "objektivt visst"? Kan man alls uppnå objektiv visshet om något som inte ens kan vara sant? Jämför t ex med ett klart icke-deskriptivt yttrande som "Hurra!" (i en situation där man vill uttrycka sitt gillande). Detta kan varken vara sant eller falskt. Men inte heller kan man då i vanlig mening uppnå någon objektiv visshet om det som sägs. Å andra sidan kan man kanske inte heller ifrågasätta det som sägs (till skillnad från att ifrågasätta t ex lämpligheten av att säga det), och i denna mening, som är Wittgensteins och Svenssons, är det som sägs förstås "objektivt visst". Men visshet i denna mening är kanske inte av något större intresse i samband med filosofisk skepticism. Jag inbillar mig att skeptiker snarare har ansett att man inte kan uppnå visshet om något som är sant. Och detta tycks alltså Wittgenstein och Svensson hålla med om.

Men Svensson är inte riktigt konsekvent på denna punkt. Inte så sällan talar han om *utsagor* som objektivt vissa. Han säger t ex att

Wittgenstein ger "flera exempel på utsagor som är objektivt vissa" (s 166), och han inskräper att det "är *utsagor* som kan vara objektivt vissa" (s 166). Men enligt Svenssons egen terminologiska not är, som jag tidigare påpekat, en utsaga det som utsägs i ett påstående, och i ett påstående påstår yttraren "att ett visst förhållande råder" och han hävdar "att det som utsägs är sant" (s 198–9. Detta är svårt att förena med det Svensson tidigare sagt om att objektiv visshet kan endast uppnås om något som är normativt och varken sant eller falskt.

4. Sanning

Emellertid är den svårighet jag just pekat på kanske illusorisk. Kanske beror den bara på att jag uppfattar sanning på ett annat sätt än Svensson (och Wittgenstein?). I bokens sista kapitel finns antydningar om att det förhåller sig så. Svensson skriver t ex följande:

Att en utsaga stämmer överens med verkligheten betyder inget annat än att det som i språkspelet räknas som tillräckliga grunder för att visa att utsagan är sann är uppfyllt. Det betyder i sin tur helt enkelt, att en utsaga överensstämmer med verkligheten om den är sann (s 176).

Detta kan uppfattas så, att när Svensson säger att en utsaga är sann, så menar han inget annat än att den är välgrundad. Detta stäm-

mer med ett citat som han ger från Wittgenstein, där frasen "det sanna är det välgrundade" förekommer (s 177). Det stämmer också med Svenssons påstående att objektivt vissa utsagor varken är sanna eller falska *därför* att man inte kan ge någon evidens för dem (s 177).

Om alltså Svensson har ett epistemiskt sanningsbegrepp, så rycker det nog undan grunden för några, kanske de flesta, av mina tidigare invändningar. Det blir t ex inte fullt så konstigt att hävda att yttrandet "Detta är en hand" (i en lämplig situation) varken är sant eller falskt, om detta bara innebär att man här inte kan ge någon evidens för det som sägs.

Å andra sidan är denna tolkning inte helt problemfri. Svensson talar ofta, som i citatet ovan, om "tillräckliga grunder för att visa att utsagan är sann". Att en utsaga är "välgrundad" får väl antas innebära just detta, "att det som i språkspelet räknas som tillräckliga grunder för att visa att utsagan är sann är uppfyllt". Men om nu "sann" betyder "välgrundad", så får vi som resultat att en utsaga är välgrundad om och endast om det föreligger tillräckliga grunder för att visa att den är välgrundad. Detta tycks leda till en oändlig och oacceptabel regress: en utsaga är välgrundad om och endast om det föreligger tillräckliga grunder för att visa att det föreligger tillräckliga grunder för att visa att det föreligger tillräckliga grunder, osv, osv, osv.

Det främsta alternativet till ett "epistemiskt" sanningsbegrepp är vad man kunde kalla ett "realistiskt" sanningsbegrepp, enligt vilket vad som är sant bestäms av hur verkligheten är beskaffad, inte av vad vi vet eller kan veta eller av vilka grunder vi har för våra påståenden. Enligt det realistiska sanningsbegreppet är t ex utsagan att avståndet till solen är 150 miljoner kilometer sann om och endast om avståndet till solen *är* 150 miljoner kilometer – alldeles oberoende av om någon har eller kan ha någon evidens för detta.

En skeptiker har väl normalt ett realistiskt snarare än ett epistemiskt (eller anti-realistiskt) sanningsbegrepp. Ty med ett realistiskt sanningsbegrepp kan man ju just göra en åtskillnad mellan vad vi vet eller kan veta å ena sidan och hur världen verkligen är beskaffad å den andra, och då först kan skeptikern hävda att det vi kan veta endast är en liten del eller ingenting alls av vad som verkligen är sant.

Svensson säger att "vi i praktiken inte kan fastställa några situationsoberoende sanningar" (s 175). Såvitt jag förstår anser han emellertid att vi, eller åtminstone några av oss, kan fastställa den sanningen att avståndet till solen är 150 miljoner kilometer. Men detta måste då uppfattas som en sanning som inte är situationsoberoende – vi måste med andra ord tänka oss att den är sann i vissa situationer men inte i andra. Det innebär att den är

sann i varje situation där en person har tillräckliga grunder för påståendet att avståndet till solen är 150 miljoner kilometer. Sålunda kan man t ex anta att det är sant under en tentamensskrivning i astronomi vid Stockholms universitet våren 1992 att avståndet till solen är 150 miljoner kilometer, men det var inte sant bland statarna i Södermanland i början av 1900-talet eller på avdelningen för senildementa på våra dagars sjukhus. Sanningen är alltså, för Wittgenstein och Svensson, relativ.

Men härav följer, såvitt jag förstår, också att Wittgenstein och Svensson egentligen inte har så mycket att invända mot den skeptiska ståndpunkten som man först kan tro. När Svensson säger att vi "inte kan fastställa några situationsoberoende sanningar", så är väl detta i själva verket precis vad skeptikern hävdar. I alla händelser är det *en* skeptisk ståndpunkt.

Poängen kan också uttryckas så här: på samma sätt som mycket i min kritik av Svensson kan bemötas med att Svensson inte har ett realistiskt sanningsbegrepp, så kan Svenssons kritik av skeptikern bemötas med att Svensson inte har ett realistiskt sanningsbegrepp.

5. Anti-realism

Men vilket sanningsbegrepp bör man då ha? Är det ena bättre än det andra? Har Wittgenstein eller Svensson något bra argument att komma med mot det realistiska

sanningsbegreppet?

Jag har inte lyckats hitta något sådant argument. (Här måste jag naturligtvis infoga en reservation för att det kanske finns något i Svenssons text som jag har missat.) Svensson tycks mena att en objektiv verklighet måste vara "transcendent" (s 178), vilket innebär att den är "bortom våra empiriska möjligheter att nå" (s 178) eller "bortom den empiriskt iakttagbara" världen (s 179). Jag är inte säker på att jag förstår vad detta betyder. Är t ex subatomära kvantfysikaliska händelser eller förhållandena under den första istiden på jorden "empiriskt iakttagbara"? Men hur som helst måste förstås en anhängare av ett realistiskt sanningsbegrepp gå med på att det *kan* finnas sanningar som vi aldrig kan upptäcka. För en extrem positivist låter kanske detta outhärdligt, men för folk i allmänhet är det väl inte ett dugg konstigt.

Svensson anser att den som vill tala om en transcendent värld är "tvungen att först visa att hans språkliga termer är meningsfulla" (s 180). Men med vilken rätt kan man ställa detta krav? Man ställer det ju inte ens på den som vill tala enbart om det som är empiriskt iakttagbart. Och faktum är väl att de flesta av oss gladeligen talar om sådant som inte är empiriskt iakttagbart, trots att väldigt få av oss verkligen skulle kunna visa att våra termer är meningsfulla. Jag kan inte inse att detta är illegitimt.

Kanske menar Wittgenstein att

vårt *vanliga* sanningsbegrepp är anti-realistiskt, och att det är *därför* den som vill använda termer som "sann" och "överensstämmelse med verkligheten" med en realistisk innebörd (och därmed tala om en transcendent värld) först måste visa att hans (avvikande) bruk av *dessa* termer är meningsfullt. Men denna slutledning verkar inte övertygande. Jag tror inte att ett realistiskt sanningsbegrepp är ovanligare i vanligt språkbruk än ett anti-realistiskt, och jag kan inte se att Wittgenstein eller Svensson har visat detta. Och även om så vore, så följer inte slutsatsen. Och även om slutsatsen vore sann, så visar det inte att ett realistiskt sanningsbegrepp är omöjligt eller illegitimt eller sämre än ett anti-realistiskt.

För att slutgiltigt tysta skeptikern krävs enligt Wittgenstein och Svensson "ett steg liknande relativitetsteorins" (s 181). Vi måste med andra ord överge vår idé om en objektiv, absolut eller "transcendent" verklighet, trots att denna är "djupt rotad i vårt sätt att tänka" (s 183). Svensson antyder att denna idé är "förvirrad" (s 174), "missvisande" (s 183), "saknar mening" (s 180–1), och att vi "kan klara oss utan" den (s 182). Jag har inte blivit övertygad om att det finns några goda argument för detta. Tvärtom föresvävar det mig att det ur Wittgensteins egen synpunkt borde finnas ett argument åt andra hållet. Ty om idéen om en objektiv verklighet är så djupt rotad i vårt sätt att

tänka, så är den väl därmed en konstituerande del av vårt "språkspel" och av vår världsbild. Därmed borde det väl också vara omöjligt att inom ramen för vårt språkspel ifrågasätta den, och då skulle den, såvitt jag kan begripa, ur Wittgensteins egen synpunkt sett snarast vara *objektivt viss*, snarare än felaktig eller förkastlig.

6. Avslutning

Min förtrogenhet med Wittgensteins filosofi – en förtrogenhet som aldrig har varit särskilt stor – har ökat i och med läsningen av Svenssons bok. Den har hållit mitt intresse uppe under en förhållandevis lång tid, och den berör utan tvekan centrala filosofiska problem. Men jag måste erkänna att min rätt negativa bedömning av Wittgensteins filosofi kvarstår. Detta är naturligtvis inte något som man kan klandra Svensson för. Däremot tycker jag nog att Svensson borde ha hållit en lite mer kritisk distans till Wittgenstein. Det är ingalunda så att han godtar allt vad Wittgenstein säger, men jag tycker ändå att han i högre grad borde ha ifrågasatt och preciserat de olika stegen i den argumentation han tillskriver Wittgenstein. Ur idéhistorisk synpunkt skulle detta kanske vara mindre lämpligt, men ur filosofisk synpunkt är det enligt min åsikt det enda rätta.

Lars Bergström